Václav Vladivoj Tomek.

K osmdesátým narozeninám napsal **Václav Novotný.**

Letošního roku koná odcházející století slavnostní přehlídku událostí, u nichž naše vzpomínky musí se zastaviti. Rok osmačtyřicátý, to krásné slunečné jitro probouzejícího se konstitučního jara, přivábí vždy pohled pozdního pozorovatele, třeba, či snad právě proto, že bouře a přívaly novějších dnů zahalily temnými mraky blízký i vzdálenější obzor. Skoro každý den přivádí vzpomínku na některé datum oné doby, ať již pro celé lidstvo, nebo zvlášť pro některé národy památné, ať jenom pro vynikajícího jednotlivce nebo zároveň pro nejširší vrstvy významné. Nemusím se podrobněji dotýkati toho, o čem všickni víme, nač vzpomínáme, co oslavujeme.

Pro nás Čechy přistupuje k tomu ke všemu ještě oslava muže, jenž právem byl nazván největším naším mužem tohoto století — Františka Palackého. Jeho jméno již při pouhých vzpomínkách na rok osmačtyřicátý musilo by se zase a zase opakovati, i kdybychom neslavili zároveň stého výročí jeho narozenin. A jméno jeho také dovede vysvětliti, že oslava jeho (mimo dotčená již jubilea jiná) absorbuje téměř veškeru pozornost, tak že rok letošní, třeba právem se zval rokem jubileí, přece bude míti vedle oslavovaných i jubilea zapomenutá.

Aby se mi rozumělo: nechci tím upírati oslavě Palackého právo, aby obracela k sobě pozornost veškeru. Jako činnost Palackého byla věnována národu celému, tak i jeho památka bude slavena celým národem. Vždyť i při slavnostech na památku roku osmačtyřicátého nebývá a také sotva bude s dostatečným důrazem poukazováno k mnohému, co v onom roce illusí na nás působí dojmem téměř uskutečněného ideálu, a čeho bychom si, kdyby až do našich rozvášněných dnů bylo potrvalo, snad dovedli více vážiti, než dovedeme vzpomínati. A také nenapsal jsem oněch slov proto, že bych chtěl okázalé a stkvělé slavnosti chystané ještě novými rozmnožovati, nebo že bych neviděl velkého rozdílu mezi Palackým a každou jinou osobou, jíž by bylo možno vzpomínati.

Na jedno z těchto »zapomenutých« jubileí si však po tomto ohrazení přece dovolím upozorniti. Na 19. červen letošního roku připadá paměť stoletých narozenin šlechetného biskupa-vlastence Jana Valeriana Jirsíka. Působení jeho bralo se z části jiným směrem, omezovalo se na mnohem užší oblast, a vůbec nějakou parallelu s Palackým bylo by lze těžko provésti. Ale v jedné věci jest podobnost přece, v intensivnosti tohoto působení, třeba jinak působení Pala-

ckého bylo daleko universálnější. Na cestách, které již Palacký naznačil, kráčíme dosud, ačkoliv nás více než 20 let od jeho smrti dělí. A pokroky, které český živel na jihu a hlavně v Č. Budějovicích za 15 let od smrti Jirsíkovy učinil, byly možny jenom na dráze, kterou založil Jirsík. Vzpomene aspoň v Č. Budějovicích někdo jeho jubilea?

Že mezi oněmi zapomenutými nemohlo se octnouti také jubileum toho, jemuž těchto několik řádek chci věnovati, má své zvláštní příčiny. Mohl bych opakovati: i kdyby nebylo jiného důvodu k oslavě, při vzpomínkách na Palackého jméno Tomkovo opět a opět by se musilo vyskytovati. Aspoň při jméně *historika* Palackého vždy také musí se ozvati jméno Tomek.

Osmdesáté narozeniny Tomkovy — sté narozeniny Palackého — již toto prosté udání časové vyjadřuje mnoho z jejich poměru k sobě. Tomek náleží věkem svým ještě té generaci, které k našemu štěstí se nám dostalo při obnovených počátcích duševního života, která dovedla, či snad lépe, mohla se ještě odvážiti s nepatrnými prostředky velikých věcí. My dnes, třeba pochopujeme, jak to bylo možno, žasneme nad jejich obětovností a láskou, divíme se jejich dovednosti a píli a oslavujeme jejich práci. Tomek jest z této generace časově poslední, jest to viděti také na jeho monumentálním díle. Oč dále pokročil proti svým starším vrstevníkům, které přežil, pokusím se, pokud síly mé stačí, v několika rysech naznačiti.

Při začátku měl bych vlastně poněkud změniti jednu větu dříve vyslovenou (ač ani její původní stilisace není nesprávná) či lépe, užiti stilisace Gollovy[1]): vypravujeme-li o začátcích Tomkových, jméno Palackého objevuje se vždy znovu a znovu. Palacký to byl, který z Tomka, původně povoláním právníka, udělal historika. Ovšem byl podnik Palackého usnadněn také vlastní starší zálibou Tomkovou. Již před seznámením s Palackým (r. 1839) uveřejnil Tomek některé práce historické.[2]) Byly to ovšem jenom začátky — Tomek sám v přednášce o svých stycích s Palackým nazval je pouhými cvičeními ve slohu historickém. Vlastní úspěšná činnost, která mu pojistila trvalé místo v historiografii naší, datuje se teprve od seznámení s Palackým, jenž k ní značnou měrou přispěl různým způsobem, čehož se ještě později dotknu.

Přiznání tohoto vlivu není újmou jménu Tomkovu, jako by nebylo újmou jménu Palackého, kdyby byla jeho volba padla na muže méně schopného. Tomek vyšel ze školy Palackého — i zde

---

[1]) V článku ‚Palackého programm práce historické' v t. časopise IV. str. 1.

[2]) Jsou to zejména některé články (asi 5) v Květech r. 1837 a 1838. — Nemíním v článku podávati snad bibliografii prací Tomkových. Koho věc zajímá, ví beztoho, že práce jeho do r. 1888 sestaveny jsou v »Sborníku dějepisných prací«, který při jeho odchodu z university vydal Klub Historický (v Praze 1888).

jsem nucen opakovati slova uvedeného již článku Gollova — ale stojí vedle něho. Lépe a významněji v stručnosti nelze oceniti postavení, jaké Tomek v naší vědě historické zaujímá.

Palacký měl předchůdce a měl učitele. Z předchůdců jeho nejslavnější jest Dobner, nejslavnějším z učitelů, k němuž v plném významu toho slova chodil se učit, není nikdo menší než Dobrovský. Palacký sám pouhým předchůdcem Tomkovým není a býti nemůže, proč, vyložil Goll v článku častěji uvedeném — ale učitelem jeho byl jistě a zase v doslovném významu toho slova. Dokazují to hned na první pohled životní díla jich obou. Palacký stojí ve všem a všude na stanovisku národním, idea národní jest jednou z nejhlavnějších vůdčích myšlenek jeho díla. Na témže stanovisku stojí Tomek — jest to také jediná příležitost, kde Tomka v jeho osobním přesvědčení hned na poprvé poznáváme. Již tím dotknul jsem se jednoho rozdílu, k němuž se později ještě vrátím. Ale při této příležitosti také jiný ještě rozdíl hned se jeví. Že Palackého Dějiny psal nadšený vlastenec, jest patrno nejen tam, kde k názoru svému otevřeně se hlásí, ale zvláště tam, kde bychom očekávali, že klidný pozorovatel bude mluviti jinak. Takové oběti, aby pravdu zamlčel, Palacký svému národnímu stanovisku nepřinesl v historii nikdy. Ale přece se zdá, že někde vlastenec řekl více, než kritik připouštěl, že někdy vlastenec mluvil, i když kritik nepřisvědčoval. Něco podobného u Tomka najdeme zřídka. U něho skoro všude vlastenec podroben jest kritikovi. A přece i tím hlásí se do školy Palackého — odpor těchto názorů jest jen zdánlivý — hlásí se do ní někdy více než učitel, nebo aspoň dokazuje, že jest žákem toho, jemuž byl učitelem Dobrovský.

R. 1839 Tomek vstoupil ve styk s Palackým jakožto soukromý učitel jeho syna. Ale Palacký, hledaje k tomu vhodné osoby, měl zároveň jiné věci na mysli, a není nezajímavo, že Tomek, dříve než zahájil svou učitelskou činnost, byl Palackému pomocen při jeho pracích historických. Palacký chtěl tehdy nalézti muže, který by byl ochoten a schopen k úkolu sepsati dějepis města Prahy. Tak již první kroky po boku Palackého vedly Tomka na dráhu, na jejímž konci vypíná se stkvělá stavba díla Tomkova, mohutná a imponující, třeba neukončená.

V té formě, jak původně míněno, k věci v té době nedošlo, ale ani tím zásluha Palackého se nezmenšuje. Tomek od té doby sepsání dějepisu Pražského s očí nespustil. Svědčí o tom četné jeho práce odtud se datující a tomu předmětu věnované, jejichž seznam najdeme ve Sborníku věnovaném Tomkovi při odchodu z university od jeho žáků.

Ale v seznamu tomto najdeme také mnohé názvy, které ukazují, že Palacký stal se Tomkovi více než učitelem, že nejenom reguloval jeho činnost literární, ale že také na jeho životní osudy

v této době měl vliv, někdy nepřímý, ale velmi často i přímý. Čteme-li mezi pracemi Tomkovými také jeho *Příběhy města a panství Děčínského* v Č. Č. M. 1841, nemůžeme nevzpomenouti, že to byl Palacký, který Tomka r. 1840 hr. Thunovi k uspořádání archivu Děčínského odporučil. Tomkovi tato práce stala se i jinak památnou. Dalať podnět k osobní známosti s hrab. Lvem Thunem, která později i v životě Tomkově i v osudech české politiky za doby reakce hrála tak značnou úlohu. A setkáváme-li se od r. 1843 častěji s pracemi věnovanými dějinám školství českého a hlavně university, i to nutí vzpomínati na Palackého. Zase on to byl, na jehož odporučení výbor pro oslavu pětistyletého trvání university vyzval Tomka r. 1842 k sepsání jejích dějin. I zde tedy stál Palacký při kladení základu k prvnímu stkvělému literárnímu činu Tomkovu.

Leč dříve ještě, než tento čin mohl býti proveden, přistupují k řadě dotud vytčených momentů, jichž v životopise Tomkově i Palackého bude nutno vzpomínati, ještě jiné. Od r. 1843 bylo Palackému munificencí několika šlechticů umožněno zjednati si stálé spolupracovníky ke sbírání materiálu pro dějepis Čech. Jedním z nich stal se Erben, druhým Tomek. Tomuto však nedlouho později hodlal Palacký zjednati postavení ještě čestnější a výhodnější. Již r. 1846 vyskytl se plán přidati Palackému placeného úředníka za koadjutora. Palacký měl z něho vychovati svého příštího pokračovatele. Také k tomuto úřadu Palacký vyhlédl si Tomka, a když po některých formálních změnách plán proveden, jmenován k němu Tomek skutečně (1847).

To jest první plán Palackého vychovati si nástupce, do jehož rukou mohl by dědictvím vložiti statek sobě po celý život nejdražší. Svěřiti tento poklad Tomkovi Palacký nebyl by se obával. Ale v té době byla věc ještě otázkou daleké budoucnosti, kteráž k ní odpověděla jinak, než tenkrát Palacký mínil. Proud života Tomkova začal se odtud bráti vlastní drahou, a s ním také směr jeho práce, ačkoliv právě ten v podstatě vrátil se — ovšem mohutněji — do kolejí, které mu již dříve Palacký ukazoval. Když otázka nástupnictví po Palackém počala se znovu hlásiti, byl již Tomek příliš *své* práci věnován, aby mohl bez újmy pro obojí věnovati se práci jiné. Koadjutorství, byv povolán jinam, záhy se vzdal a nástupcem Palackého se nikdy nestal . . . Když dnes, po tolika letech, o věci uvažujeme, jsme na rozpacích, máme-li toho litovati, či býti vděčni. Snad by se byla vyplnila prosba, jíž Palacký předmluvu na poslední díl svých Dějin zavíral: »aby milovanému a pro všecky časy nad jiné těžce zkoušenému národu našemu co nejdříve dostalo se věrného zrcadla veškeré jeho minulosti« — bylo-li by pokračování psáno v tom duchu, v jakém by byl psal Palacký, jest otázka jiná — ale jistě neměli bychom díla, které tak důstojně plní tuto prosbu Palackého, třeba se vracelo »na dráhu již jednou proběhnutou«.

R. 1849 na památku universitního jubilea vyšla práce Tomkova universitě věnovaná — stručnější, ale úplné (do r. 1846) zpracování německé: *Geschichte der Prager Universität* a podrobné, široce založené české: *Děje university Pražské*, které však nedospělo za první díl (do r. 1436). Rozdělení toto neodpovídalo původnímu plánu, jak se o něm Tomek v předmluvě k německému zpracování zmiňuje; v jeho mezích se vlastně jenom české pohybuje. Původně obmýšleno podati rozsáhlé, na původních pramenech založené dílo. Ale látka historická stává se zhusta pánem toho, kdo jí chtěl vlásti. Nedá se za časté přemoci v době apriorně naznačené nebo slibované, nedala se přemoci ani příslovečnou již tehdy železnou vytrvalostí a pílí Tomkovou. A tak došlo k onomu dvojímu vydání, s rozdíly již svrchu naznačenými.

Tomek v dotčené předmluvě nazývá svou »Geschichte« skromně kompendiem, ač by si zasloužila jistě stkvělejšího jména. Kompendiem stává se jenom potud, pokud v ní — čeho často litujeme — odpadly odkazy na doklady z pramenů i literatury. Jinak však podáno zde nejúplnější a nejlepší až doposud vypsání veškerých osudů učení Karlova s takovou obšírností a důkladností, že to na tehdejší dobu až překvapuje. Překvapuje to tím více, poněvadž Tomek vstoupil tu vlastně na půdu téměř úplně nevzdělanou. Do r. 1419 mohl se opírati o Palackého, jehož III. díl r. 1845 byl vydán. Tomek jistě ho znal, vždyť v nepřítomnosti Palackého prováděl k němu korrektury a musil i některé změny podle přání nejlepšího v té době znalce českých dějin, censora, provésti. Ale od té chvíle kráčí sám, kráčí pevně a s obdivuhodnou jistotou za svým cílem. Poněkud ovšem byl si již před tím upravil cestu sám, vydav v Musejníku některé články tohoto předmětu se týkající, jako »Výpisky z pamětí kolleje Jesuitské u sv. Klimenta v Praze« (1844), »Paměti o školách českých z rektorských let M. Martina Bacháčka« (1845), »O počtu studentů v učení Pražském v 14. stol.« (1846, se stejným skoro titulem pro 2. pol. 16. stol.), »Paměti kollegiatů kolleje Karlovy« (1847) a j., k nimž později se mohl vraceti.

Ve zmíněné již předmluvě Tomek omlouvá také duch svojí práce tlakem censury, před jejímž zrušením rukopis již byl dokončen. Ale radostné oddechnutí veškerého tisku, když byl zbaven oné hrozné tísně, znamenáme i v práci Tomkově. Jen snad v pobělohorských partiích knihy najdeme sem tam něco, co bylo napsáno před příchodem doby lepší, ačkoliv i tu jest patrno, že Tomek již při psaní řídil se myšlenkou vyslovenou na konci předmluvy: V síle faktů a jejich co nejobjektivnějším podání ležela již v době trvání censury jistá ochrana proti její libovůli, čím také bylo možno pravdu, když ne co nejjasněji osvětliti, aspoň chrániti před znetvořením, jakého oficiální střih žádal.

Ale nejméně důvodů k dotčené omluvě najdeme — je to dost zvláštní — v době husitské. Tomek i tím jeví se žákem Palackého — a v tom jsme žáky Palackého všickni — že v době husitské vidí vrchol dějin českých. Jest to patrno nejen z jeho německé práce, která zní (a namnoze také jest) jako výtah z původního zpracování, ale hlavně z jeho »Dějů«. Tomek i v této práci bádání Palackého poněkud předešel (český spis jde do r. 1436). Ale i tam, kde ho ještě užívati mohl, jest jistý rozdíl hned patrný. Palacký jednak již celým svým postupem v »Dějinách« dal na jevo, později pak i veřejně přiznal svůj odpor k sporům theologickým.[1]) Nemohl se jim ovšem vyhýbati, ale nechtěl se také při nich — aspoň ve vypravování — zdržovati. Něčeho podobného u Tomka nevidíme. Neznamenáme ani zvláštní nějaké záliby, ale ani odporu. Jemu prostě povinnost historika kázala, aby poznal názory a snahy osob, s nimiž se setkal, z jejich vlastních spisů, a on této povinnosti prostě vyhověl.

Ale to jest právě, co nás již při čtení jeho historie poutá, to také jeho práci vždycky bude znovu a znovu vkládati do rukou příštích pracovníků. Jest pravda, že tento způsob líčení Tomkova přinesl v podstatě jenom doklady a potvrzení apriorního — nebo aspoň tím dojmem působícího — výkladu Palackého. Ale vedle té, která již ve věci leží, Tomkovi tím i ta zásluha připadla, že ony postavy, které v jejich významu teprve nedávno jasněji, ale přece jen ve velikých konturách, třeba od umělce provedených, ruka Palackého zobrazila, drobnomalbou Tomkovou staly se jasnějšími, životnějšími, zřetelnějšími. Setkáme se zde s rozborem nejdůležitějších spisů Husových, z části i jeho protivníků a následovníků, nalezneme zde první, třeba poněkud nesmělý a ne všude systematicky provedený — nebylo to také úkolem Tomkovým — pokus o chronologii spisů Husových.

Jestliže již v tom Tomek šel dále, či snad lépe blíže k věci a poněkud jinou cestou než Palacký, musil tak učiniti také jinde. Při dějinách vnitřního rozvoje a organisace university mohl mu Palacký — zajisté v tom nebude nikdo snad výtku viděti — jenom několik vnějších dat poskytnouti. A přece jest tato partie díla Tomkova — mohu to zde snad ještě větším právem než při německém zpracování říci — nejlepším, co dosud o této věci máme. Nepravím tím, že by ještě dnes mohla úplně postačiti, nebo že by byla nedotknutelna. To vyvrátil již z části Tomek sám dalšími pracemi, o nichž se ještě později zmíníme. Ale v celé souvislosti nebyla ještě nahrazena ničím lepším a nebude náhradou, pokud podle prvního dílu souditi lze, ani nejnovější dílo Wintrovo. Spisovatel, jak se

---

[1]) Srv. Die Geschichte des Hussitenthums und Prof. Höfler str. 113.

zdá, ani takovou náhradu podati nechtěl; vidí úkol svůj jinde, než jej tenkrát viděl Tomek.

Na počátku našeho politického života, v roce osmačtyřicátém a nejblíže příštím Tomek stál ještě vedle Palackého, i v národním výboru i později na říšském sněmu. Ale důležitá úloha politická měla Tomkovi připadnouti až v době vzdálenější. V reakci let padesátých, v té době trapného vystřízlivění z mladého veselí konstitučních začátků, politická karriera nebyla ani dobře možna. Ale Tomkovi, i kdyby byl měl k ní náklonnost, nebylo by k ní zbylo ani času.

O osobnosti, hlavně o politické osobnosti hraběte Lva Thuna úsudky se mohou — a snad také vždy budou — rozcházeti. Ale v jedné věci jistě vždy bude shoda, v uznávání jeho zásluh o rozvoj universit v tomto státu, jež jsou jistě větší, než dosud i v panegyrických životopisech byly oceněny. Jedním z mužů, kteří v době jeho ministerstva povoláni byli k učitelskému úřadu na universitě, byl také Tomek. Vykonav před tím vědeckou cestu po Francii a Německu, v letním semestru 1851 začal Tomek čísti. Leč příprava k novému úřadu vyžádala na něm více času než půlletní pobyt v cizině. Stopy její nese zřejmě literární jeho činnost několika následujících let, ačkoliv se Tomek vždy občas vracel k první lásce — dějepisu Pražskému.

Nechci unavovati jednotvárným výčtem těchto prací a nesmím příliš nadužívati místa ani času, abych k nim mohl podrobněji přihlédnouti, ačkoliv některé -- vzácné doklady bystré kritiky i svědomitosti a zároveň pěkné ukázky obratnosti, s jakou Tomek dovedl proplouti úskalím tiskových poměrů, novými převraty znovu stísněných — přímo k tomu vybízejí. Některé z tohoto cyklu věnovány jsou starším dějinám českým, a s těmi se později (v poněkud jiné formě) setkáme. Z těch, které se zabývají dějinami novějšími, nejobšírnější jest práce *o nepokojích stavovských v zemích mocnářství rakouského za panování Rudolfa II. a Matiáše* (Č. Č. M. 1854—56). V ní asi některé výroky nutno přičísti oněm stísněným poměrům tiskovým. Článek věnovaný *spiknutí Jiřího z Lobkovic* (Č. Č. M. 1853) stále ještě jest cennou prací — byla uznána za nejlepší dosud i při srovnání s novějším spisem F. Dvorského 1895 — ač pramenů od té doby přibylo, a bádání o motivech podniku Lobkovicova chce se uchylovati jiným směrem.[1])

Rok po vydání Dějů university vyšlo (1850) druhé vydání Tomkových *Dějů království Českého*, (poprvé vydaných (1843) jako I. díl »Malé encyklopaedie«, kdež také před tím jako I díl (1842) *Krátký všeobecný dějepis* a později jako V. díl (1845), *Děje moc-*

---

[1]) Srv. o tom Č. Č. H. II. 194 a článek Dvořákův o Lobkovicovi v témž ročníku.

nářství Rakouského). České dějiny dočkaly se po značném přepracování četných vydání, posledního jubilejního (6.) r. letošního.

Z prací Tomkových, věnovaných starším českým dějinám, které jsou jakousi přípravou k »Apologii«, aspoň dvou bych se rád, třeba jen letem, dotknul. Jest to především rozprava: *O právním poměru Čech k někdejší říši německé* (Č. Č. M. 1857), které již Kalousek v příslušné kapitole své největší práce vděčně vzpomíná.[1]) Vývodům Tomkovým z části ještě dnes musíme přisvědčovati, zvláště v prvním oddíle (do bitvy u Chlumce), kde vlastně autor s důrazem se obrací jen proti tvrzení: »že byly Čechy lénem německým *jako každá jiná německá země*«.

Druhá ze zmíněných prací jedná *o starém rozdělení Čech na župy a pozdějším na kraje* (Č. Č. M. 1858—59). Tomek v ní z části jenom snášel doklady pro mínění před tím od Palackého v theorii vyslovené, ale v praxi jakoby opuštěné (z části postavil se také proti němu, zejména proti »oukrajím«). Přesně vědecký postup a methodicky správné výklady pramenů zachovají mu vždy místo v bohaté literatuře této otázky, tím záhadnější, čím více o ní psáno, třeba práce jeho neznamenala rozřešení otázky, a i když výsledek bádání obrátí se proti jeho mínění.

Pro činnost Tomkovu v rakouské historiografii nejvýznamnější stala se rozprava *o synchronické methodě při dějepisu rakouském* (Č. Č. M. 1854). Tomek může býti pokládán za vědeckého zakladatele této methody, jejíž platnost byla všeobecně uznána, zvláště když o něco později (r. 1858) Tomek na praktickém příkladě ukázal, jak lze věc provésti. Od té doby způsob jím zastávaný zvítězil a ujal se všeobecně, a jistě právem mohlo uchýlení se od něho k methodě starší býti pokáráno jakožto krok zpět v této otázce.[2])

Vedle dotčených již článků o starších dějinách českých jest to zvláště také důležitá studie *o panství rodu Slavníkova v Čechách* (Č. Č. M. 1852), k níž Tomek častěji se odvolává ve svém památném, základy starého dějepisu českého znovu upravujícím díle *Apologie der ältesten Geschichte Böhmens gegen die neueren Anfechter derselben.*[3]) O této práci právem jest možno říci, že tvoří epochu v kritickém studiu naší starší minulosti.

V prvních dvou částech Tomek se obrací jmenovitě proti Dümmlerovi, zvláště proti dvojímu jeho názoru, že v Čechách až do 10. stol. nebylo jednotné moci knížecí, a že téměř všecka zásluha o uvedení křesťanství do Čech připadla působení německému. V obojí příčině hájí Tomek zároveň práci českých badatelů, zejména největšího a nejslavnějšího z nich — Palackého. Polemika Tomkova,

---

[1]) Srv. Kalousek, České státní právo 2. vyd. str. 3 a j.

[2]) Srv. Č. Č. H. II. 320.

[3]) Vyšla r. 1863 v Abh. köngl. böhm. Ges. Wiss V. 13, po česku v P. A. M. IV—V.

ačkoli ostrá ve věci, nikde nepřestává býti slušnou. Zdá se, že Tomek uznával — jistě více, než ji přiznával — zároveň i záslužnost práce Dümmlerovy, jemuž i při jisté dávce strannickosti nelze upříti kritické bystrosti. Obě tyto vlastnosti — nebo snad spíše vliv oné na tuto — Dümmlera z části svedly až k hyperkritičnosti. Tomek dovedl této slabosti protivníkovy obratně užiti, snaže se při tom, aby jemu podobná výtka ve směru opáčném nemohla býti učiněna. I tam, kde nesouhlasíme s Tomkem, snahu po nestrannosti a po výkladu pramenů co možná nejstřízlivějším nemůžeme mu nepřiznati.

Ve třetí části přistoupil Tomek k práci positivní, k vylíčení dějin českých do 10. století. Ani v této partii dílo jeho nepřestává býti apologií dějin českých, ale apologií českých dějin Palackého již není, ačkoliv i zde, jako všude jinde, Tomek stojí na stejném stanovisku nacionálním. Abych jen jedné, okamžitě patrné věci se dotknul: Tomek i v této části hájí jednoty země české na venek, a tuším právem. Ale té politické jednoty, která je dílem pozdějších věků, a jakou již pro tuto dobu přijímal Palacký, vypravování Tomkovo neuznává. Jeho vypravování není sice také prostým popřením výroku Palackého: »aniž doba jaká v dějinách českých známa jest, kde by spatřiti bylo uvnitř země více státův od sebe neodvisných«, ale stanovisko Tomkovo bylo by lze snad vyjádřiti jednoduchou změnou jediného slova (totiž »států«). Zde Tomek lecos koncedoval tomu, proti němuž v prvních částech se postavil. A jako tam stál proti němu namnoze právem, tak také nyní právem koncedoval. Snad by dnes, kdo by o této otázce psal, koncedoval ještě více.

Vyžadovalo by více místa, kdybych měl vykládati veškeré ty rozdíly v postupu práce Palackého i Tomkovy, kdybych měl rozebírati všecky — dost četné, ale často také velmi pravděpodobné — hypothesy Tomkovy, kdybych měl upozorňovati, jak jeho bystrý důvtip nedává si nikde ujíti ani nejmenší zprávy, která by jeho názor mohla podepříti, kdybych konečně měl vypočítávati všecky jiné rozdíly věcné i chronologické, v nichž ochotněji přisvědčíme Tomkovi než Palackému. Vždycky však jeví se i v této části, co jsme již v předešlých pozorovali — ač ani zde nemusíme se vším souhlasiti — že Tomek ve všem hledí se dopátrati čisté pravdy, i když nechává za sebe mluviti prameny, i když je vykládá. Místo četných příkladů jenom malou ukázku, ve věci ne sice důležité, ale karakteristické: v Apologii snad poprve z českých úst slyšíme netajené přiznání, že Samo nebyl Slovan.

Měl bych se nyní (vlastně již o něco dříve) zmíniti o důležité zásluze politické, která zase v dějinách české politiky tvoří epochu, měl bych se zmíniti aspoň o památné schůzi v bytě Tomkově dne 6. ledna 1861, kde docíleno shody mezi Riegrem a Jindřichem Clamem Martinicem. Účastenství Tomkovo, ač potom se osvědčilo

velmi platným, na začátku bylo, jak se zdá, bezděčné. Nám mladším, kteří onu dobu známe jenom z tradice nebo nejvýš v přibarvení memoirové literatury, doba tato a v ní také politické působení Tomkovo [1]) není zcela jasna. Snad mluvím zde jenom za svou osobu, ale na mne skutečně politická činnost Tomkova, ač jistě důležitější, než známa a oceněna, působí vždy dojmem, jako by se Tomek k ní byl dostal jen mimo vůli. I když tento můj dojem není správný, v jednom se jistě nemýlím. Za úkol životní Tomek již značně dříve a potom stále nepokládal činnost politickou, nýbrž dokonání největšího díla svého, Dějepisu města Prahy.

Když r. 1839 Tomek vstupoval ve styk s Palackým, Palacký již vítal ho myšlenkou na dílo toto — těžko ovšem říci, zda si ji představoval v těch rozměrech, v jakých k němu došlo. Tomek myšlenku záhy si oblíbil a zůstal jí dosud věren. Čteme-li v předmluvě na první díl (r. 1855) přiznání, že již od 16 let stal se mu Dějepis Prahy oblíbeným životním úkolem, nedovídáme se tím vlastně něčeho nového. I bez tohoto přiznání prozradily to již četné jeho práce z tohoto oboru, uveřejněné nejvíce v Č. Č. M. a P. A. M. I při okamžitém zaměstnání jiném Tomek tohoto úkolu s očí nespustil.

Po mnohostranných přípravách a předběžných pracích došlo konečně r. 1855 k vydání prvního dílu, obsahujícího úplné první dvě knihy podle rozdělení, o němž se později zmíním. Ale když se Tomek chystal k místopisným partiím knihy třetí, byl nucen na čas přerušiti svou práci a věnovati se ne sice jinému předmětu, ale jinému dílu. Bohatství materiálu, které se zde podávalo, nemohlo býti směstnáno na prostor, jakého mu kniha Tomkova mohla poskytnouti, třeba mu věnovala dosti značnou část, a na druhé straně zasluhovalo zase pro svou zajímavost a novost, aby se mu dostalo zpracování úplného. Takovým jsou Tomkovy *Základy starého místopisu Pražského,* vydané nákladem Učené společnosti v l. 1866—75, dílo to, při němž obdiv náš věnovaný mohutné, jakoby ze žulových kvádrů zjištěných fakt zbudované stavbě samé, může od ní odvrátiti jen obdiv neúmorné vytrvalosti a obratnosti, s jakou dovedl ji stavitel provésti. Nemohu se zde do nějakého bližšího ocenění pouštěti, bylo by to také velmi obtížné a pro laika málo platné. Cenu a význam knihy, jejíhož bohatství ani v samém Dějepisu Prahy nemohlo úplně býti užito, zná každý, kdo někdy byl nucen k ní sáhnouti. Vítaným doplňkem této práce jest vydání tří historických map staré Prahy, pořízené podporou Akademie 1892.

»Základy« jsou poslední a nejdůležitější z přípravných prací k Dějepisu Pražskému. Menší partie, s nimiž se potom tu a tam

[1]) Souvisí s ním také jeho pěkná práce historická »Sněmy české dle obnoveného zřízení Ferdinanda II.« (1868), jak patrno hned z úvodních slov, namířených proti odpůrcům státního práva českého.

v časopisech setkáváme, jsou — až na nečetné výjimky, jichž se ještě dotknu — vlastně již jen ukázky z tohoto díla, jemuž se pak Tomek věnoval úplně. Jenom na chvilku dovedly ho občas vyrušiti práce týkající se oblíbeného jeho sídla letního,[1]) nebo jeho rodiště,[2]) anebo dvě práce jinými okolnostmi způsobené.[3]) Od jeho odchodu z university nejvýše spisování autobiografie vyžaduje jistou částku jeho tak dobře rozděleného času, náležejícího jinak cele dějepisu hlavního města.

Poslední z přípravných prací Tomkových dokazuje znovu to, co již několikrát konstatováno, že Tomek velmi záhy a velmi vážně začal pojímati dějepis Prahy za životní úkol svůj. Mohl bych, kdyby dokladů bylo ještě třeba, onu větu zase a zase novými opatřovati. Ale na jednu jistě zajímavou věc chci přece upozorniti.

Co kritik v dílech toho druhu nejprve zkoumá, z čeho také na první pohled se ukazuje, jak spisovatel dovedl pochopiti povahu předmětu, jest rozdělení látky. A právě tato stránka Dějepisu Prahy byla bezpočtukrát a svorně uznána za vzornou. Rozdělení Tomkovo plně přiléhá k dějinám Prahy i stavu městského vůbec. Chci je naznačiti několika slovy, podle plánu, který předložil Tomek v předmluvě k prvnímu dílu. Kniha první jest vlastně praehistorická a nejstarší historická doba městského stavu. Tomek ukončil ji rokem 1235, kdy k ujímajícím se již řádům městským přistoupila i jiná okolnost, ke karakteristice středověkého města skoro touž měrou jako jeho řády nutná — obezdění hradbami za krále Václava. Odtud začínající kniha druhá vyličuje dobu městského vývoje na základě řádů z ciziny přinesených až do chvíle, kdy vedle cizího také české obyvatelstvo přistupuje mezi ony, jimž výhod městského zřízení se dostalo, do založení Nového města Pražského (1348). Cizí obyvatelstvo měst bylo vyňato z oboru domácího práva, řídilo se svými, jež sice nezůstala bez vlivu na vývoj poměrů domácích, ale musila se spokojovati vlivem indirektním. K přímému zasahování ve vývoj zemského zřízení ani rozšíření řad měšťanstva z lidu domácího nepřispělo. Pomáhalo jen provésti emancipaci národní, k níž politická měla teprve později se přidružiti. Tuto úplnou emancipaci a zároveň povznesení stavu městského za skutečného člena stavů zemkých provedla teprve válka husitská, provedla ji tou měrou, až to stavy druhé zarazilo Touto dobou přechodní (do r. 1436) obírá se třetí kniha Dějepisu Pražského, kdežto čtvrtá

---

[1]) Jako ku př. Příběhy kláštera a města Police nad Medhují (1881), práce s vydáním Bittnerova Chronicon Braunense (1875) spojené a p. Sem náleží také jeho »Paměti újezdu Polického« P. A. M. II. a samostatně (i po německu 1857).

[2]) Ku př. Místopisné paměti města Hradce Králové (1885).

[3]) Jest to jeho obratný překlad Kosmy (Fontes II. a samostatně 1882) a jeho Novější dějepis rakouský (1888).

věnována jest největšímu rozkvětu stavu městského, až do zlomení jeho r. 1547. Nenáhlý úpadek stavu městského až do jeho zrušení za Josefa II. má býti obsahem knihy páté, aby nás šestá mohla přivésti až do let nových.

Tomek již r. 1844 vydal malý spisek: *Gedrängte Skizze einer Geschichte der Stadt Prag*,[1]) který roku následujícího vyšel poněkud rozšířený po česku *Děje Pražské v krátkém nástinu* (německý má 34, český 54 stran, vypravují se dějiny do Josefa II.). V těchto spisech s rozdělením pozdějším se ještě nesetkáváme. Nepřipomínám toho jako nějakou výtku, oba spisky mají dnes již jen literárně historickou cenu. Ale jest to zajímavý doklad, jak Tomek teprve hlubokým a soustavným studiem dostal se k důkladnému pochopení a systematickému rozdělení svého díla.

Po přestávce více než 15tileté, způsobené obtížemi předmětu již zmíněnými, vyšel 1871 druhý svazek Dějepisu, zahajující třetí knihu celého díla (1348—1436). Pak již nikdy taková mezera nenastala, a spis vycházel dosti rychlým tempem.[2]) Třetí kniha ukončena v politickém přehledu čtvrtým (1879) nebo vlastně až pátým dílem r. 1881. Zde Tomek poněkud opustil dosavadní postup potud, že změny místopisné nevkládá již mezi jednotlivé partie souvislého vypravování politických dějin, nýbrž vypravuje o nich až po ukončení jistých období dějin politických. Tuto odchylku od programmu původního vyložil v předmluvě k dílu VIII. (1891), který zároveň s IX. (1898) přehlíží místopisné změny v l. 1420—1526. Loni vydaným svazkem XI. ukončena jest kniha čtvrtá, obsahující politické dějiny do r. 1547.

Tak jeví se nám letos, kdy Tomek dovršuje svůj 80tý rok, stkvělá budova jeho prací vzniklá, jediné v tom směru dílo, které smí býti přirovnáno k velikolepé stavbě Palackého. Architektonicky budova Palackého stojí výše než Tomkova, plány k oběma stavbám provedli mistři opravdu znamenití, detailním provedením vyniká zase práce Tomkova. Téměř vše, v čem Tomek, opíraje se o Palackého, pokročil dále, najdeme v tomto jeho životním díle.

Podrobným studiem dějin a zvláště místopisu Pražského Tomek někdy dospěl pravdy snáze, než mohl dospěti Palacký (srvn. ku př. správný jeho překlad — a tím i výklad — slova urbs v nejstarších pramenech). Z Palackého často mluví starší, více méně apriorně osnované theorie o povaze Slovanů. Tomek tyto theorie zná, ale nedbá jich. Jeho úsudky řídí se tím, k čemu ho prameny oprávňují. Tento rozdíl jest zvláště také patrný při líčení starých řádů v zemi, staré společnosti. Novější theorie sice, jak se zdá, chtějí

[1]) Vyšel v Andenken an die dritte Versammlung der teutschen Architecten und Ingenieure zu Prag im J. 1844.

[2]) První tři svazky vyšly také v druhém vydání, čtvrtý se právě dotiskuje.

se vraceti k apriornímu názoru Palackého, ale klidného pozorovatele, který stojí mimo vřavu polemiky, nedovedou úplně přesvědčiti. Líčení Palackého jest nám sympathičtější, líčení Tomkovo však působí dojmem realistickým, jeho postavy vypadají životněji, více po lidsku — nad to, pro Tomka mluví prameny. Na chvilku ještě chci se zastaviti jen u doby, v níž revise Tomkova jest nejdůkladnější, u doby husitské.

Tomek — opakuji to zase — zde znova hlásí se do školy Palackého, věnovav nejdůležitější době dějin českých nejdůkladnější revisi. O ní již na první pohled poučují vnější rozměry jeho díla, jak jsme je svrchu naznačili. Tomek v době husitské vrátil se k thematu, které již jednou, v dějinách university, částečné revisi podrobil. Toho, k čemu jsem při zmínce o tomto díle ukazoval, najdeme v Dějepise Prahy zase užito, historické zjevy, které na onom obraze teprva řádně vynikly, novou revisí jenom získaly. Řekl-li jsem, že Tomek o svoje starší dílo všude se opírá, jest to věta úplně správná, ale není tím řečeno vše. Tomek zde svou práci kontroluje a na základě materiálu z části nového přichází také k novým výsledkům.

Základní názor ovšem se nemění, ale v detailním provedení vždy nové věci nalézáme, ať je to již tam, kde Tomek jen revisí dříve užitých pramenů dospěl blíže pravdě,[1]) nebo tam, kde opírá se o prameny nové. Z těch byly to hlavně visitační protokolly z r. 1379, jichž Tomek mohl a dovedl užiti poprvé. Ten hrozný obraz stavu tehdejšího duchovenstva, v němž černá barva jest barvou nejživější, jest jenom věrným odleskem toho, co ona akta vypravují Od tohoto odporného pozadí tím světleji odráží se ve vypravování Tomkově postava Husova — čistá, bez poskvrny. Žaloby na kněžstvo, které z Husových úst slyšíme, jsou jen slabým ohlasem toho, co v příšerném temnosvitu zobrazují ony úřední záznamy. Na jejich základě mohl Tomek doplniti úchvatné Palackého líčení veliké doby, a tím také získal jeho Hus. Tomkův Hus stojí výše než Hus Palackého, ani ne tak v pochopení nebo působením censury, která Palackého nutila mírniti úsudek, ale v provedení. Tomkův Hus takořka před našima očima vyrůstá ze současné doby, která svého Husa musila obdržeti.

Sem bych také vřadil to, čím se liší Tomkova karakteristika krále Václava IV. od karakteristiky Palackého. Palacký jistě největší měrou přispěl k zlepšení pověsti Václavovy po celá staletí tupené, a jest v tom značný kus jeho zásluhy, že novější historické

---

[1]) Srvn. ku př. (abych jen některých věcí, na něž okamžitě vzpomínám, se dotknul) výklad o terminech Husova exilu v Dějích university a Dějepis Prahy III., nebo o hlavním původci dekretu Kutnohorského a j.

bádání německé nesoudí o Václavovi tak nespravedlivě jako dřívější. Ale ačkoli spravedlivější, příznivý úsudek jeho jistě nebyl. Úsudek Tomkův nechce býti také úplně příznivým, v celkové karakteristice setkáme se s některými výroky, které již pronesl Palacký. Líčení skutků Václavových však ve mnohém již liší se od Palackého ve prospěch Václavův. Tomek poznal z nových pramenů lépe všeobecné kulturní pozadí jeho doby, na jehož základě mohl správněji a pravdivěji vysvětliti jeho činy. V líčení Tomkově tento nejčeštější král, jak — nevím od koho, ale dosti správně — byl nazván, předstupuje před nás v sympathičtější, a snad v své pravé podobě, se všemi vášněmi a slabostmi, ale také ne bez některých předností.

Dějepis Pražský v době husitské — i v tom je viděti vliv Palackého — stává se dějepisem Českým vůbec. Nejen v tom, o čem jsme se již zmínili, zvláště v líčení vlastní doby válečné a v následující době Jiřího jest to patrno. V detailním zpracování drobných bojů a velikých válek, nadšeného — někdy až blouznivého — hádání náboženského a vypočítavého jednání diplomatického, bujně k plnému rozkvětu vzrostlého rozvášnění nábožensko-národního a z prvních kořínků vyrůstajícího vědomí příslušnosti k velikému kmenu slovanskému, v líčení velikého vítězství a zároveň veliké porážky v Basileji podal Tomek veliké množství důkazů bystré kritičnosti i kombinační síly, jimž nejen se obdivujeme, ale i přisvědčujeme.

Mohl bych četnými příklady doložiti pravdivost této věty. Ale rozdíl mezi Tomkem a Palackým (všímám si stále jen věci, ne formy) ani tím by úplně vystižen nebyl. Objektivnost historická v té formě, jak se s jejím požadavkem setkáváme ještě v starých učebnicích a »systemech«, kde se od historika vlastně nežádá skoro o nic méně, než aby přestal myslit, v té formě není již požadavkem naší doby. Zákony duševní práce v každém oboru činnosti jsou stejné. Tolik ovšem vždy smíme a musíme žádat, aby fantasie historikova byla regulována, aby nepotlačoval nalezené pravdy, třeba proti jeho apriornímu názoru mluvila, aby si podle něho neupravoval fakt. Ale aby osobní své smýšlení zapíral, to se již nežádá a nemůže žádati u nikoho, toho nemůžeme žádati a také nenajdeme ani u Palackého ani u Tomka. Kdežto však Palacký k názoru svému všude patrně, třeba ne výslovně se hlásí, u Tomka musíme jej teprve hledati. Jen nacionalismus Tomkův jest všude hned zřejmý. Jinak jeho názor nacházíme hlavně pomocí Palackého i v partiích, při nichž se Tomek o jeho dějiny opíral, ale i tam, kde jich po ruce již neměl. Palacký k osobám, o nichž jedná, má sympathie nebo antipathie a netají se jimi. Tomek má rovněž sympathie i antipathie, někde najdeme i u něho přiznání — jemu

zejména nová hnutí nejsou sympathická [1]) — ale rychleji najdeme jeho sympathie pomocí Palackého. V nich také jest nejlépe patrný rozdíl jejich politického přesvědčení.

Rozdíl ten jest příliš veliký, aby mohl býti jedním slovem vystižen. Kdybych měl takové slovo voliti, řekl bych — ač ani tím není řečeno mnoho — že jeví se Tomek všude oportunním, konservativním, někdy snad až příliš konservativním. Ale právě touto rozdílností smýšlení jest možno, že Tomek zvláště při posuzování lidí dospívá často k jinému názoru než Palacký, méně nadšenému, ale věrnějšímu, méně unášejícímu, ale působivějšímu. Odtud však také někdy vysvětlíme, že Tomek jednotlivým osobám neb stranám křivdí. — To nám vysvětluje správnější názor Tomkův o posledních letech bratrstva Táborského, jemuž Tomek již před tím nikdy nepřál, ač uznával jeho válečnické přednosti. To nám také objasňuje pěknou karakteristiku Jiřího, který ve vypravování Tomkově třeba bez glorioly Palackého jeví se nám v sympathickém světle vynikajícího, reálního politika. To nám také vysvětluje, proč Tomek v původci smlouvy Svatováclavské nevidí tak ideálního vlastence, jakého viděl Palacký, proč pana Viléma z Pernštejna pokládá — a tuším právem — jenom za lepšího mezi ostatními. Odtud pochopíme, proč Tomek ukřivdil Janovi Želivskému — — nemusíme se na Želivského také dívati okem Palackého,[2]) — zde jest klíč pro jeho nedoceňování Bratří, zde jest klíč pro jeho pojímání Ferdinanda I. Z tohoto rozdílu také vysvětluje se částečně zásluha Tomkova o Jana Žižku. Jemu již 1876 Tomek věnoval zvláštní pojednání (*O rodu a počátcích Jana Žižky* v ČČM., doplňky tamže 1892), jeho biografii ve zvláštním spise vylíčil zároveň s vydáním IV. dílu Prahy (1879). Před tím Palacký nejcenější služby Žižkovi prokázal, ale v jedné věci mu jistě ukřivdil, pokládaje ho jen za vynikajícího válečníka a při tom za špatného politika; jako politika cenil výše Mikuláše z Husi. Tomkovi je Mikuláš politickým fantastem nezřízené ctižádosti a nevalného rozhledu. Ukřivdil-li mu tím, nechci rozhodovati, a také netvrdím, že by byl prohlásil Žižku za politika výtečného. Ale Tomkův Žižka jeví v drsné skořápce — i doba jeho byla drsna — ušlechtilého ducha, vznešenější snažení a širší rozhled. A v tom Tomkovi novější bádání celkem přisvědčilo, i když jinde se rozchází. —

R. 1847 Tomek jmenován pomocníkem, a měl se státi nástupcem Palackého. K tomu potom, jak víme, nedošlo. Tomek nástupcem Palackého nikdy se nestal, ale pokračovatelem jeho stal se poněkud přece — jedenáctým dílem svého Dějepisu (1526

[1]) Úsudek o snahách Husových jest vlastně výjimkou, a také tyto sympathie platí jenom *jeho* Husovi, jakožto konservativnímu reformátoru, který nechtěl se nikde odchýliti od učení církevního.

[2]) Srvn. ku př. úsudek Gollův, Čechy a Prusy 147 a n.

až 1547). Poznali jsme Tomka jako žáka Palackého i v jeho názoru na vlastní dobu husitskou. O tento názor také mezi vážnými historiky již sotva bude spor. Spíše může se spor dotýkati ještě otázky, bylo-li pobloužením to, co po ukončení této války až do r. 1627 následovalo. Nemusí příští historik zapírati četné chyby, které se staly s naší strany, nemusí ani tajiti, že celkem doba tato jeví nenáhlý úpadek proti vrcholu doby husitské. Ale o to jde, aby dovedl, nedávaje se sváděti výsledkem, říci správně, jak se věci vyvíjely, aby neviděl, i kde ho není, poblouzení jenom na straně přemožené, aby nezavíral oči před tou skutečností, že to, co se před r. 1627 stalo, státi se musilo, bylo přivedeno železnou nutností poměrů, o níž, aby se dostavila, pracovala se zimničnou horlivostí zvláště strana vítězů, již skoro od té doby, kterou počíná se XI. díl Tomkův.

Na tomto příkrém stanovisku Tomek nestojí. Nezapírá chyb, které se staly, vidí nenáhlý úpadek, jeho úsudek o průběhu povstání r. 1547 nemusí buditi veliký odpor. Ale spor může býti o příčinách tohoto povstání. A v tom zdá se mi, že Tomek Ferdinanda přecenil. O Ferdinandovi jako politikovi a státníkovi soud je celkem ustálen, ale i když ho v obojí příčině uznáme za obratného, třeba za velikého, a i když nemáme sympathií k českým stavům, nesmíme neuznati, že v mnohých věcech odpor jejich byl oprávněn, že v mnohých věcech k odporu nutilo nesprávné, nebo aspoň nedosti správné vystupování královo. V té příčině bych příznivěji soudil ku př. o důležitém listu p. Jana z Pernštejna z r. 1539; mnohé věci v něm uvedené slyšíme před tím i potom na sněmích, některé i v památném zápise 1547. Zdá se, že i král Ferdinand jinak soudil, bylo by lze doklady najíti v jeho omluvné odpovědi na onen list.

Měl bych na konec snad zmíniti se o poměru Tomkovu k mladší generaci historické, ale k věci té jsou spíše jiní povoláni. Zastihl jsem Tomka až v posledním roce jeho universitní činnosti. Mám již z tohoto roku některé pěkné vzpomínky, mám jich mnoho z doby pozdější od r. 1891. — Ale v článku, který chtěl být věnován oslavě a významu Tomkovu, o svojí osobě zmiňovati se nesmím. —

R. 1855 Tomek, když psal předmluvu k prvnímu dílu Dějepisu Prahy, jak se zdá, neočekával, že bude jej moci přivésti dále než do r. 1547.[1]) Loni vydaným svazkem této hranice došel a od té doby pracuje plnou silou dále.

Dne 31. května b. r. dovrší Tomek svůj osmdesátý rok. Mohu ukončiti svůj článek jinak, než přáním, aby Tomkovi, když

[1]) Mluví o tom, co *bude* obsahem knih jednotlivých až do čtvrté, a co *by mohlo býti* obsahem knih dalších.

dočkal se toho, čeho s počátku sám neočekával, bylo také poskytnuto možnosti dovésti své dílo, když ne do konce, aspoň co nejblíže k němu?
